

El paisatge

JOSEP
VILA

El concepte de paisatge ens permet una aproximació de síntesi al passat, al present i a les tendències de futur dels territoris. En aquest sentit aquest concepte, entès com el conjunt de components que confereixen a un determinat espai unes característiques pròpies, és el reflex fidel de l'evolució

ambiental, econòmica, social, política i cultural que ha viscut un territori. En el cas concret de l'Alta Garrotxa el paisatge ha experimentat canvis radicals al llarg dels segles, i d'una manera molt especial en les darreres dècades.

El marc físic

El paisatge i els canvis paisatgístics no es desenvolupen en un suport territorial buit, sinó que es veuen condicionats i limitats per un marc físic específic. A l'Alta Garrotxa aquest escenari físic és fill d'una extrema complexitat geomorfològica, un condicionant primordial que ha acabat conferint un ple significat a la paraula *garrotxa*, «terra aspra, trencada, de mala petja». La literatura ha recollit en repetides ocasions descripcions ben explícites sobre aquesta intrincada morfologia, entre les quals destaca especialment la que va fer Marià Vayreda en la seva obra cabdal, *La punyalada*, publicada per primera vegada l'any 1904:

«Sols resten allí, immutables com allavors, aquelles gegantines carcanades, patentitzant un etern miracle d'equilibri; aquells espadats fora de plom, amb les basamentes rosegades per l'acció traïdora i sorda de l'aigua; aquells mateixos immensos còdols abalançats sobre d'avencs, com badalls d'infern, i aquells colossals morrots de penya viva apuntant-se els uns als altres com proes de fantàstics barcos en combat; uns cairuts

i rogens, altres verdosos i negres, i alguns rematats en esperons de contorns epilèptics i recargolats com renecs de condemnat» (Vayreda, 1984, p. 24).

La morfologia ha suposat una dificultat de primer ordre perquè la població que habitava aquest feréstec territori pogués portar endavant activitats com l'agricultura. El relleu tan accidentat ha limitat molt les possibilitats de dur a terme una agricultura amb uns rendiments acceptables, i aquesta ha quedat limitada a les poques valls relativament amples que disposen de sòls profunds, especialment les de Beget i d'Oix. Però en determinades èpoques la necessitat va portar els habitants de l'Alta Garrotxa a aprofitar qualsevol reduït mínimament apte per al conreu i en darrer terme a *construir terrasses i feixes en llocs inversemblants i gairebé impracticables*. Les pastures, menys exigents en relació amb el relleu i el sòl, han estat un altre dels components característics d'aquest paisatge, especialment en les parts més enlairades del territori.

L'evolució històrica del paisatge

El paisatge de l'Alta Garrotxa ha rebut la influència humana des de temps immemorials, com ho posa de manifest la gran quantitat de jaciments arqueològics que s'hi localitzen, però la transformació més decidida no va arribar fins a l'ocupació romana i sobretot posteriorment, a l'edat mitjana, un període històric que ens ha deixat com a principal herència tota la munió de petites ermites que es troben escampades arreu. A grans trets aquest procés d'antropització del paisatge, amb alguns alts i baixos, es va anar intensificant progressivament fins al punt que al final del segle XIX i principi del segle XX la intensiva i desenfrenada explotació dels recursos forestals fruit de la rompuda de terres, el carboneig, les necessitats de llenya de les fargues, la fabricació de travesses de tren... va ser observada amb clara desil·lusió i tristesa per diferents autors, com el mateix Marià Vayreda o Cèsar August Torres:

La vall de Sant Aniol, amb la muntanya del Brull al fons. Una imatge ben il·lustrativa d'aquesta terra aspra i de mala petja.

«...me feu passejar per uns i altres llocs, i a poc tornava a casa llassat i amb l'ànim més abatut que abans. Me semblà talment que aquella terra patia del meu propi mal, i que, igual que mon cos, s'arrossegava pel camí del cementiri. Ja no és aquella terra jove i rumbosa com una núvia bosquerola que jo havia coneguda. Ses luxurioses arbredes van desapareixent destrelajades per l'artigaire estúpid i pel carboner explotador de la ignorància i la misèria del propietari i, empaitada per la batuda, ha fugit també la fauna que abans li donava vida» (Vayreda, 1982, p. 23).

«Els hermosos boscos de Monàs, propietat del Marquès d'Alfarràs estàn dallant-se activament y la clotada ha perdut bona part de sons encants, la fosca y enèrgica verdor ha anat desapareixent y'ls grofolluts penyals mostren descarnadament s'espada lllisura i les baumes les boques de llurs misterioses cavitats» (Torras, 1918, p. 89).

Però aquesta situació ha canviat d'una forma ben notable en els darrers decennis. Podem situar un veritable i decidit punt d'inflexió a partir de 1950 (Nogué, 1985, p. 26):

«A despit de llur aïllament i comunicació, han estat uns boscos tradicionalment aprofitats, sobreexplotats i degradats. Carboners, esclopers, resseguidors de boixerars i àdhuc constructors ferroviaris, se n'han servit una i altra vegada. Enmig el bosc i dalt de les muntanyes, l'obertura de clarianes aptes per a les pastures ha estat secularment una pràctica quotidiana en aquestes terres. D'una situació de sobrepastureig i desforestació excessiva hom ha passat, en pocs anys, a un estat d'abandó generalitzat que permet l'envaïment de landes i matollars i en alguns casos la reconstitució del bosc antic».

Els motius que expliquen aquesta nova situació són diversos, però podria destacar-ne el declivi del carboneig amb l'arribada del butà i l'atracció que per a la mà d'obra suposava la indústria apareguda al llarg de la vall del Fluvià. D'una forma ben gràfica ho descriu Josep Pla (Pla, 1974, p. 443):

«L'aparició del butà ha mort el carbó vegetal que produïa aquesta comarca. Quan hi havia aquesta producció, els homes d'aquests masos i d'aquests veïnats, avui abandonats, hi trobaven un jornal per passar l'hivern, que és una estació molt llarga. Treballaven en el bon temps a la seva terra, però després venia l'hivern, que no s'acaba mai. Amb els seus muls de bast feien tragines de llenya o de sarrions de carbó, feien de carboners o aterraven les plantes.

«Guanyaven fent tots o alguns d'aquest oficis, un jornal i quan el carbó s'acabà els jornals s'acabaren.

Taula núm. 1:

Canvis en els usos del sòl de l'Alta Garrotxa (1957-89)¹

	Superfície En ha (1957)	% 1957	Superfície En ha (1989)	% 1989	Increment 1957-89	% 1957-89
Bosc	14.703	41,35	24.979	70,25	10.276	69,89
- Bosc sense determinar----	----	----	3.196	8,99	----	----
- Alzinar	----	----	9.467	26,62	----	----
- Roureda	----	----	4.454	12,53	----	----
- Fageda	----	----	2.753	7,74	----	----
- Pineda	----	----	4.743	13,34	----	----
- Bosc de ribera	----	----	365,7	1,03	----	----
Bosquina amb arbres	10.429	29,33	4.400	12,38	-6.029	-57,80
Bosquina sense arbres	666	1,88	726	2,05	60,3	9,05
Pastura amb arbres	4.749	13,36	2.889	8,12	-1.860	-39,17
Pastura sense arbres	565	1,59	332	0,93	-233	-41,25
Conreu	2.855	8,03	812	2,28	-2.043	-71,56
Vegetació de cinglera	1.484	4,17	1.273	3,58	-210	-14,19
Estèril (roca nua...)	93	0,26	133	0,38	40	42,95
Total	35.561	100	35.561	100		

Font: Adaptat a partir de la Generalitat de Catalunya, 1991

Una imatge de la petita vall de Riu, envoltada pel Puig de Bassegoda i els cingles de Gitarriu. El bosc és el gran dominador del paisatge.

«Mantenir la família fou impossible i per això se n'anaren. Fou aquesta falta —al meu entendre— de jornals hivernals el que produí despoblament de les valls de la Garrotxa més característiques. Paral·lelament l'atracció industrial d'Olot, de Banyoles, de Sant Joan les Fonts..., de Girona. La despoblació agafa una aspecte rodó ineluctable».

Quins han estat els efectes paisatgístics d'aquesta nova situació demogràfica? Doncs inicialment una necessària i positiva recuperació dels boscos, que a partir d'un determinat llinar ha acabat comportant un fort procés d'uniformització del paisatge, caracteritzat per un domini cada cop més aclaparador del paisatge forestal enfront d'altres components com són els espais agrícoles i ramaders. Tot plegat es posa clarament de manifest en les dades recollides a la taula núm. 1, que resumeix els canvis en els usos del sòl de l'Alta Garrotxa durant el període 1957-89.

Les dades recollides en la taula anterior són ben il·lustratives de la transformació que ha viscut el paisatge de l'Alta Garrotxa a partir de la segona meitat del segle XX. Si es comparen amb les dades de població (vegeu article d'Inès Carrillo), s'observa, com és lògic, una interessant correlació entre la gran reducció demogràfica i els impressionants augment de la superfície forestal i descens de l'extensió de terreny destinat a prats i conreus. La superfície ocupada per bosc s'incrementà durant el període 1957-89 en un 69,89%. En contrapartida, les hectàrees ocupades per conreus i prats disminuïren un 71,56% i un 40,21% respectivament. Gairebé en el mateix període (1950-91) la població es reduí en un 85,4%. Aquest descens va ser especialment marcat en els vint anys que van del 1950 al 1970, amb un 74,6%.

Tots aquest canvis paisatgístics, que han implicat la progressiva extensió de la superfície forestal en detriment de conreus i pastures, es poden constatar a nivell quantitatiu, com s'ha vist anteriorment, però també en la mateixa memòria històrica de la població local. Alguns dels habitants de més edat de l'Alta Garrotxa

han experimentat personalment aquesta transformació (Nogúe, 1986, p. 95-96):

«Veus aquesta paret? Ara les veus enmig del bosc però no hi és perquè sí: abans era una feixa. Això ha estat cultivat (Met).

«El bosc avança i es va menjant la pastura. Sort que el controlem, si no ja seria aquí. Veus aquest bosc d'aquí davant? No pot estar més atapeït. Doncs bé, jo recordo haver-lo vist ben pelat. El meu germà i un meu company el tallaren tot amb la picassa (Alexandre)».

El futur paisatgístic

Avui, doncs, l'Alta Garrotxa és un exemple paradigmàtic de la Catalunya del despoblament rural i de la uniformització paisatgística, un procés caracteritzat per l'increment progressiu de la superfície forestal en detriment del tradicional paisatge en mosaic constituït per la presència combinada de camps de conreu, pastures i boscos, conglomerat de components que determinava una estructura paisatgística molt més heterogènia i rica.

Aquesta dinàmica homogeneïtzadora que s'ha descrit continua dominant l'evolució paisatgística, i de mica en mica algunes de les pastures que encara hi resten són substituïdes pel bosc, que tendeix a culminar el seu triomfal procés cap a la dominació gairebé exclusiva d'aquest territori. Això sí, ara amb menys força que en temps pretèrits, ja que només li queden per ocupar uns pocs reductes, que encara avui són tènueament aprofitats.

En aquest marc de pèrdua de diversitat paisatgística s'està malversant una part notable de la diversitat biològica, i s'han incrementat riscos tan dramàtics com el potencial destructor que pot arribar a tenir un incendi forestal en aquestes condicions de paisatge uniforme i boscos joves. Tanmateix, alguns factors relativament nous poden acabar convertint-se en un fre, i fins i tot arribar a afavorir un cert tomb d'aquesta situació. En primer lloc, l'arribada de nouvinguts a

El Comanegra. Aquesta zona s'ha convertit en el darrer gran reducte de pastures a l'Alta Garrotxa.

partir dels anys 80 ha aturat i capgirat lleugerament el descens estrepitos de població i en alguns indrets, com en el cas de Lliurona, s'ha iniciat un interessant procés de diversificació paisatgística a partir de la recuperació de conreus i pastures. En segon lloc, l'arribada i expansió de poblacions de grans herbívors (vegeu article de Miquel Macias) pot contribuir de forma decidida al manteniment de les darreres pastures de l'Alta Garrotxa, així com a la reducció del risc d'incendi a partir del consum del dens sotabosc que domina bona part d'aquestes forests. En tercer i darrer lloc, l'actual crisi alimentària derivada de l'anomenat «mal de les vaques boges» pot suposar a mitjà i a llarg termini un estímul decidit per a la ramaderia extensiva que afavoreixi la consolidació i reforçament del nombre de caps de bestiar que encara avui pasturen per aquestes contrades, garanteixi la pervivència de les actuals pastures i fins i tot comporti la recuperació d'algunes de les desaparegudes. Esperem que aquests petits, però esperançadors, indicis de redreçament que es poden observar i intuir permetin redibuixar una Alta Garrotxa paisatgísticament diversa i vital, garantia de riquesa biològica, social, econòmica i cultural.

Josep Vila i Subirós
és geògraf i professor de la UdG.

Bibliografia

- GENERALITAT DE CATALUNYA (1991): *Pla Específic de l'Alta Garrotxa*. Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Barcelona.
- NOGUÉ, J. (1985): *Una lectura geogràfico-humanística del paisatge de la Garrotxa*. Col·legi Universitari-Diputació de Girona, Girona.
- (1986): *La percepció del bosc. La Garrotxa com espai viscut*. Diputació de Girona-Ajuntament d'Olot, Girona.
- PLA, J. (1974): *Un petit món del Pirineu*. Obra Completa de Josep Pla, núm. 27, Ediciones Destino, Barcelona.
- TORRAS, C. A. (1918): *Pirineu català: Guia Itinerari-Garrotxa*. Companyia Espanyola d'Arts Gràfiques, Barcelona.
- VAYREDA, M. (1984): *La punyalada*. Les Millors Obres de la Literatura Catalana, núm. 40, 2a edició, Edicions 62, Barcelona.
- VILA, J. (1999): *Anàlisi i valoració del bosc de les valls d'Hortmoier i Sant Aniol (Alta Garrotxa)*. Tesi doctoral, Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional, Universitat de Barcelona.

Notes

- 1.— Aquestes dades provenen d'un estudi realitzat l'any 1991 (Generalitat de Catalunya, 1991), on l'àrea estudiada sobrepassava la superfície recollida en el Pla d'Espais d'Interès Natural de Catalunya pràcticament en unes 3.000 ha. Cal recordar que l'EIN Alta Garrotxa té una extensió de 32.765 ha, que el converteix en el quart espai natural protegit més gran de Catalunya.

Una imatge de la despoblada vall d'Hortmoier, amb la casa de can Cabesses i, al fons, el pic de les Bruixes. Els aprofitaments ramaders i els grans herbívors són l'única esperança per al manteniment dels darrers espais no forestals.

